

„TESTAMENTELE LUI DIMITRIE CANTEMIR”

Andrei EȘANU

Doctor habilitat în istorie, profesor cercetător, membru titular al Academiei de Științe a Moldovei și membru de onoare al Academiei Române, consultant științific la Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova. Opera sa este axată pe cercetarea istoriei Țărilor Române în Evul Mediu și în perioada de tranziție la epoca modernă. În centrul atenției sale se află cultura scrisă medievală, istoria ecleziastică, cartea și tiparul, marile personalități politice și culturale medievale, editor de opere și studii dedicate lui D. Cantemir.

Doctor în istorie, cercetător științific la Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova, autoare a peste 320 de lucrări științifice, inclusiv 30 de monografii (în colaborare cu Andrei Eșanu ș.a.), în mare parte dedicate istoriei culturii scrise, epocii lui Ștefan cel Mare și operei lui D. Cantemir.

Valentina EȘANU

Testamentele lui Dimitrie Cantemir

Rezumat. Studiul abordează problema celor trei testamente lăsate de Dimitrie Cantemir posterității. Primul, cel politic, formulat în *Diploma de la Luțk*, din 2 aprilie 1711, conține două clauze principale: transmiterea ereditară a puterii autocrate de stat în Moldova dinastiei Cantemir și alta – recunoașterea din partea Rusiei în persoana țarului Petru I a integrității teritoriale a Principatului Moldovei prin recuperarea teritoriilor cucerite de turci în anii 1484-1711. Al doilea testament, cel propriu-zis, formulat de principe la 22 septembrie 1722, prin care arată cum urmează să fie partajat avutul său acumulat în Rusia între copii și persoane apropiate, având drept executor testamentar pe Ekaterina I, împărăteasa Rusiei. Cel de al treilea – ține de întreaga sa moștenire cărturărească, elaborată de-a lungul vieții sub formă de tratate istorice, filosofice, muzicale, literare, geografice ș.a., rămase în mare parte în manuscris, care fiind ulterior publicate au intrat în patrimoniul cultural național și universal.

Cuvinte-cheie: Dimitrie Cantemir, Țara Moldovei, Rusia, Imperiul Otoman, testament, moștenire cantemiriană, putere princiară autocrată, relații româno-ruse.

„The Testaments of Dimitrie Cantemir”

Abstract. The study addresses the question of the three testaments left to posterity by Dimitrie Cantemir. The first, the political one, formulated in the *Diploma of Lutsk* of 2 April 1711, contains two principal clauses: the hereditary transmission of autocratic state power in Moldavia to the Cantemir dynasty, and the recognition by Russia, in the person of Tsar Peter I, of the territorial integrity of the Principality of Moldavia through the recovery of the territories conquered by the Turks between 1484 and 1711. The second, the testament proper, drawn up by the prince on 22 September 1722, sets out how his estate accumulated in Russia was to be divided among his children and close associates, with Catherine I, Empress of Russia, as executor. The third concerns his entire scholarly legacy, elaborated throughout his life in the form of historical, philosophical, musical, literary, geographical and other treatises, which remained largely in manuscript and which, once published, entered the national and universal cultural heritage.

Keywords: Dimitrie Cantemir, Principality of Moldavia, Russia, Ottoman Empire, testament, Cantemirian legacy, autocratic princely power, Romanian–Russian relations.

Testamentul lăsat de Dimitrie Cantemir poate fi examinat, după noi, sub trei aspecte: primul – politic, al doilea – de departajare a averii acumulate între urmașii săi și al treilea – cu sensul de moștenire științifică și culturală destinată posterității, atât poporului său, cât și culturii universale.

Primul dintre acestea, sub formă de **Testament politic** și în același timp și de *credo* în conformitate cu viziunile sale politice de atunci, Dimitrie Cantemir l-a formulat pe când era domn al Țării Moldovei (25 noiembrie 1710 – 17 iulie 1711). Deși nu l-a formulat într-un document aparte, totuși, după noi, acesta transpare din articolele propuse de Principe în *Diploma de la Luțk* (2/13 aprilie 1711) [1], purtând semnătura lui Petru I, țarul Rusiei. Astfel, în articolul al 3-lea al *Diplomei* este, de facto, formulată intenția domnului moldav de a deveni, după eliberarea Țării Moldovei de sub suzeranitatea otomană, domn ereditar și autocrat pe viață [1, p. 329], or, el cunoștea, fapt expus și în *Descriptio Moldaviae*, că „vechea Domnie a Moldovei a fost ereditară și că nici alegerea [domnului] [2] nu și-a avut locul, mai înainte” [3, p. 153]. Instituția domniei este în atenția autorului și în capitolele III și IV ale aceleiași lucrări, în care sunt consemnate „datinile de demult și de astăzi ale înscăunării Principilor Moldovei” [3, p. 168-186] și „întărirea” acestora în Scaun [3, p. 189-193], tradițiile istorice ale transmiterii puterii de stat din tată în fiu, când de regulă se respecta vrerea părintelui prin „diată”, adică prin testament, iar în caz că acesta lipsea, conform tradiției constituite, noul domn se alegea dintre fiii lui de către marii boieri, dregători ai țării, ca în continuare Scaunul domnesc să rămână urmașilor săi direcți: „Strălucitul domn îl vom păstra pe el și pe urmașii lui din izvodul pe linie bărbătească în acea cărmuire și domnie a Țării Moldovei, fără schimbare, cu titlul de domn ...”, iar conform *Diplomei de la Luțk*, Dimitrie Cantemir ca domn al Țării Moldovei se va afla atât „sub protecția [lui Petru I, cât] și a urmașilor, el și urmașii lui, în veci”. Această prevedere era deosebit de importantă pentru Principatul moldav deoarece era lăsată tradiția păguboasă nu numai de a schimba

frecvent domnii, dar și de a obține tronul prin sume enorme de bani oferite sultanului și demnitarilor de la curtea sa. De facto, se intenționa de a instaura în Moldova o diriguire autocrată după modelul monarhiei absolute a lui Petru I din Rusia. Condiția în cauză capătă dezvoltare în articolele 4, 5 și 6 ale *Diplomei* [4, p. 329]. Astfel, în articolul al 4-lea se subliniază că dacă vreunul din reprezentanții acestei dinastii se va dovedi „nevrednic ... atunci va urma în domniei fiul aceleuia, numai dacă acela va fi socotit de bună credință. Dacă va fi însă îndoială asupra credinței lui, atunci va urma la demnitatea domniei aceleia altul domn de încredere, credincios și fără cusur din aceiași familie a Cantemireștilor și nu va trece în nici un chip demnitatea domnească la alții, până la stingerea familiei lor, ci, chiar dacă va fi un prunc în sânul mamei, se va aștepta, sub cărmuirea unor epitropi aleși din rândurile poporului moldovenesc, cu învoirea mării noastre a țarului, până se va naște moștenitorul”. Pentru mai multă convingere, în articolul al 5-lea se stipula: „Chiar dacă domnia Moldovei ar fi fost făgăduită cuiva de înaintașii noștri [de domnii de până la Dimitrie Cantemir], această făgăduială se anulează prin cea de față”, adică prin articolul 4 al *Diplomei*. În cele din urmă, puterea absolută a domnului era formulată în articolul al 6-lea: „După vechiul obicei moldovenesc, toată puterea cărmuirii va fi în mâna domnului Moldovei”.

Relațiile domnului autocrat cu boierimea erau explicate în articolele 7 și 9: „domnul să aibă putere asupra tuturor și asupra fiecăruia dintre boierii moldoveni ...” [4, p. 329], aceștia „și toți supușii domniei Moldovei să fie datori a se supune poruncii domnului, fără nici o împotrivire și scuze” [4, p. 330] de unde transpare limitarea puterii de decizie a boierimii din Sfatul domnesc. Puterea absolută a domnului urma să fie exercitată și în efectuarea actului de justiție, fapt stipulat în articolul al 10-lea.

Din același Testament politic fac parte și condițiile formulate în articolul al 11-lea al *Diplomei* [4, p. 330], prin care: „Pământurile Principatului Moldovei, după vechea hotărnicire moldovenească asupra cărora domnul va avea drept de stăpânire sunt cele cuprinse între râul

Nistru, Camenița, Bender, cu tot ținutul Bugeacului, Dunărea, granițele Țării Muntenesti și ale Transilvaniei și marginile Poloniei, după delimitările făcute în acele țări” și aceste vechi hotare cu „cetățile ..., orașele și oricare alte locuri întărite ... ale Principatului Moldovei, [conform articolului al 12-lea], să fie păzite și prevăzute cu garnizoane domnești sau, cu învoirea domnului, după nevoie” și cu cele ale țarului [4, p. 330]. De unde reiese că prin aceste din urmă articole, Moldova, urma să devină stat suveran și independent, eliberat de sub stăpânirea otomană și reîntregite vechile ei hotare de-a lungul Nistrului până la Mare și Dunăre, prin retrocedarea teritoriilor pierdute odinioară din sud-estul țării. Totodată, „toată țara și poporul Moldovei” urma să rămână de aici înainte „sub protecția ... țarului” [4, p. 328].

Dacă urmașii lui Petru I nu au respectat prevederile Diplomei referitoare la domnia ereditară, or puteau s-o facă în timpul războaielor ruso-turce din sec. al XVIII-lea, când armata țaristă s-a aflat ani de-a rândul pe teritoriul Moldovei [5, p. 255-262], în schimb, mai târziu, în privința teritoriilor pierdute de Moldova, țarul Alexandru I (1801-1825) fie că prin intermediul funcționarilor săi a ținut să respecte articolele 11-12 ale Diplomei de la Luțk, fie din proprie inițiativă în mersul războiului ruso-turc din 1806-1812, în anul 1807, după eliberarea de sub stăpânirea otomană a trecut Bugeacul cu orașele și cetățile de-a lungul Nistrului și a Dunării sub administrarea Divanului de la Iași a Principatului Moldovei, fiind reconstituite ca unități administrative vechile ținuturi ale Benderului, Chilieii și Cetății Albe, care erau administrate de ispravnici moldoveni numiți de Divan [6]. Din păcate, odată cu anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rusiei, prin Tratatul ruso-turc, din 16 mai 1812, ținuturile vechii Basarabii numite și Bugeac au trecut de sub administrarea Principatului Moldovei în cea țaristă. Problema acestor ținuturi din preajma Nistrului de Jos, a Mării Negre și Dunării de Jos a reapărut în timpul Războiului din Crimeea (1853-1856) în urma căruia vechile ținuturi ale Chilieii, Cetății Albe și Cahulului au fost retrocedate Principatului Moldovei. În urma Războiului ruso-româno-turc, din 1877-

1878, aceste teritorii din nou au fost acaparate de Imperiul Rus, încât, problema acestor vechi teritorii românești au fost actualizate în 1918, când întreaga Basarabia a fost unită cu România. Prevederile testamentare politice ale lui Dimitrie Cantemir mai stârnesc reverberații în mediul intelectual și politic până în zile noastre.

Cel de-al doilea **Testament**, de astă dată cel propriu-zis, a fost întocmit de Principele Dimitrie Cantemir cu ceva timp înainte de moarte. Acesta include 11-12 puncte, prin care el a arătat cum urmează să fie împărțit avutul primit și adăugat prin cumpărări în Rusia. Or, în conformitate cu legile noii sale patrii, pentru a evita fărâmițarea proprietăților, moștenitor urma să devină doar unul dintre fiii săi, pe când ceilalți, fie că completeau rândurile dvorenimii țariste cu funcții în structurile centrale și guberniale ale Imperiului, fie urmau o carieră militară, iar ficele trebuiau să se mulțumească cu bunuri moștenite de la mama lor, precum și cu anumite daruri personale și să rămână în așteptarea unei căsătorii cât mai reușite.

Întrucât Dimitrie Cantemir nu s-a putut hotărî personal pe cine să-l lase moștenitor unic dintre cei patru fii ai săi (Matei, Constantin, Șerban și Antioh), s-a limitat doar la aceea că l-a înlăturat dintre moștenitori pe fiul cel mai mare – Matei, poate considerând că va avea o strălucită carieră militară. Totodată, dintre ceilalți trei fii, principele a ținut să sublinieze că „... îl consider mai bun pe fiul Constantin, iar prin capacitate mintală și științe cel mai bun dintre toți ar fi fiul meu mai mic”, Antioh. Drept urmare, Cantemir lasă la discreția executorului testamentar, în persoana Împărătesei Ekaterina I, să-l aleagă pe moștenitorul unic, ținând cont de aceea cum se vor afirma aceștia ulterior. Totodată, Altețea Sa să aibă grijă ca din veniturile moșiilor cantemiriene să rezerve anual sume pentru instruirea lor în străinătate. Conform Testamentului și înțelegerilor pe care le-a avut cu cea de-a doua soție Anastasia Trubețkaia, principele nu pretinde la zestrea pe care i-au dat-o părinții ei, avuție din care urma s-o întrețină, s-o instruiască și s-o căsătorească cât mai izbit pe fiica lor minoră Smaragda-Ekaterina.

Potrivit altor prevederi din Testament, Cantemir lăsa anumite sume bănești fratelui său Antioh, prizonier al sultanului la Țarigrad, vărului său Grigorie Bantâș, precum și cămărașului Antioh Pavlov, care administra averile principelui.

Cu toate acestea, poate din cauza că în scurtă vreme Dimitrie Cantemir, apoi și Împărăteasa Ekaterina I, ca executor testamentar, s-au stins din viață, între urmașii principelui au izbucnit neînțelegeri care au durat mai mulți ani, mărunta discordei fiind moștenirea lăsată de Dimitrie Cantemir.

Din păcate originalul Testamentului cantemirian, fie că s-a pierdut, fie că nu a fost încă descoperit, iar copiile ulterioare cunoscute și publicate ale acestui document istoric sunt date diferite; astfel, a apărut în mod firesc întrebarea: când și în ce împrejurări și-a întocmit Dimitrie Cantemir diata de departajare a averii sale? În cele ce urmează ne propunem să venim și cu anumite considerente care ne-ar apropia într-o anumită măsură de data cât mai exactă, locul și împrejurările în care a fost scris Testamentul.

Deși ar părea aspectul examinat unul minor, totuși ținem să vărsăm mai multă lumină asupra acestui act final al vieții renumitului nostru cărturar, căci este vorba de biografia sa, cât și de relațiile sale de moștenire cu urmașii săi direcți și de oameni din anturajul său apropiat.

Textul documentului este cunoscut și publicat de mai multă vreme, fiind inclus de Nicolai Bantâș-Kamenskii (strănepot pe linie maternă al lui Dimitrie Cantemir) în studiul său *Genealogia principilor Cantemir*, inclusă în ediția bilingvă latino-rusă a lucrării lui Dimitrie Cantemir *Viața lui Constantin Cantemir*, Moscova, 1783 [7, p. 306-310]. Deși Testamentul nu are vreo dată concretă, totuși autorul studiului genealogic arată că ar fi fost întocmit la 28 septembrie 1722.

Pământeianul nostru, Ștefan Ciobanu, preluând Testamentul lui Dimitrie Cantemir conform referinței după ediția din 1783, nu-l datează și îl plasează mai mult la întâmplare, necunoscându-i data întocmirii în *Anexa* de documente a lucrării sale *Dimitrie Cantemir în*

Rusia [8, p. 138-141] între scrisoarea lui Ion Neculce către generalul Golovkin, din 27 noiembrie 1718, și Diploma de membru al Academiei din Berlin, din 11 iulie 1714.

Colega noastră, Alina Felea, în studiul său, făcând referință la o scrisoare a lui Dimitrie Cantemir către A.V. Makarov, secretarul țarului, din 23 iunie 1723 [9], în care principele se plângea de starea precară a sănătății și de urmările nefaste care ar putea surveni în curând, autoarea ne sugerează fie și indirect, că prealuminatul nostru învățat și-a întocmit Testamentul în vara anului 1723. În principiu, opinia nu este lipsită de temeiuri reale, deoarece asemenea scrisori ale lui Dimitrie Cantemir, în care, de rând cu alte probleme, se plânge și de starea grea a sănătății sale și în epistolele sale adresate Împărătesei Ekaterina, din 21 mai [10, p. 318, doc. 145] și lui Petru I din 6 iunie 1723 [10, p. 319, doc. 146].

Victor Țvircun a reluat textul Testamentului fostului domn moldovean după studiul lui Nicolai Bantâș-Kamenskii, citat mai sus, iar traducerea – după Ștefan Ciobanu, dar îl datează în ediția sa din Sankt Petersburg (2010) cu lunile „octombrie-noiembrie 1722” [10, p. 326-329, doc. 151], iar în altă ediție din Brăila-București (2020) cu „octombrie-noiembrie 1723” [11, p. 389-392], ceea ce ne-ar duce spre gândul că la această dată ar fi fost mai curând întocmită vreo copie de pe originalul Testamentului.

Recent, aceiași dată a întocmirii Testamentului, de 28 septembrie 1722, o indică Lilia Zabolotnaia, care publică o copie ulterioară autenticată a documentului în cauză cu varianta fotografică după un dosar din Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei, fondul 1374 „Cantemireștii (Кантемиры)” [12], care mai curând fusese depusă în arhivă împreună cu alte documente ale cantemireștilor după decesul celui din urmă fiu, Șerban. Examinând această fotografie a documentului, noi observăm că acest act nu are o dată concretă. În schimb, la textul transliterat al copiei Testamentului aflăm încă un aliniat final, care, după noi, constă din două componente. Primul se pare ar fi semnătura transliterată a lui Dimitrie Cantemir: „Раb Вашего Величества

до смерти верный князь Димитрий Кантемир” (trad.: Robul Majestății Voastre, până la moarte credincios kneaz Dimitrii Cantemir), după care urmează a doua componentă: „Подлинная духовная имеется в Санкт-Петербурге, в оставшихся секретных делах, 1722 года сентября 28 дня” (trad.: Diata originală se află la Sankt-Petersburg, rămasă în dosarele secrete, anul 1722 septembrie ziua 28). Se pare că aceste două componente finale erau pe altă filă, care cuprindea semnătura personală a testatarului, precum și o notă ulterioară lăsată de o persoană din anturajul imperial și nu fac parte din copia fotografică a Testamentului, la care neam referit mai sus. Acest detaliu final deosebit de important din nou lasă o umbră de îndoială în privința datei întocmirii documentului.

În aceeași arhivă din Moscova (Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei) a fost identificată de istoricii români, ante 1970-1980 și depusă ca microfilm la Arhivele Naționale a României, o altă copie a Testamentului lui Dimitrie Cantemir, păstrată în fondul 68 „Relațiile Rusiei cu Moldova și Valahia (Сношения России с Молдавией и Валахией из фондов Посольского приказа)” și publicată de Cristian și Alexandra Brutaru, în 2023 [13], ca fotocopie pe trei file pe aversul cărora este imprimat sigiliul: „Архива Principala a Ministerului Afacerilor Externe din Moscova” („Моск[овский] Гл[авный] Архивъ М[инистерства] И[ностранных] Д[ел]”) [14].

Comparând fotocopiile din fondurile arătate mai sus, observăm că ele au fost făcute de două persoane diferite și la date diferite, mai curând ante 1739, când izbucnise conflictul partajării moștenirii lui Dimitrie Cantemir între urmașii săi și cea de-a doua soție, Anastasia. Și această din urmă copie nu conține data concretă a întocmirii Testamentului în original, deși alcătuitoarii albumului aduc aceeași dată, 28 septembrie 1722, dar fără repere documentare. Cu toate că ambele copii reproduc textul Testamentului, în cea de-a doua, acordul final al documentului este trecut la punctul 12.

Colegul nostru de breaslă, Ștefan Lemny, prezentând la Iași, în octombrie 2023, o comu-

nicare cu ocazia aniversării de 350 de ani de la naștere Principelui și publicată recent [15, p. 23-38], deși analizează minuțios acest Testament nu vine, se pare din prudență profesională, cu vreo datare concretă a întocmirii acestuia.

Din informațiile pe care le avem la dispoziție, constatăm că Dimitrie Cantemir a început să resimtă, de prin a doua jumătate a anului 1721 (14 august) și începutul celui următor (14-25 ianuarie, 1-2 și 28 februarie, 9 aprilie) [16, p. 203, 211, 2012, 215], pe când se afla la Petersburg apoi la Moscova, agravări ale sănătății pe care le aflăm relatate de Ivan Ilinskii, secretarul său personal [17, p. 109-119]. Treptat atras în activitățile de pregătire a Campaniei persane își revine, căci în primăvara și vara anului 1722 îl aflăm deosebit de activ implicat în mersul aceleiași acțiuni țariste pe Volga și Marea Caspică. Totuși, călătoria deosebit de îndelungată și condițiile climaterice ale verii sudice au avut urmări grave asupra stării de sănătate a principelui, încât pe drumul de întoarcere de la orașul Derbent (7 septembrie 1722) [16, p. 170], punctul cel mai de sud de pe țărmul caucazian al Caspicii unde ajunsese el, sănătatea acestuia s-a agravat mult. O primă informație în această privință o aflăm, fie și destul de vag formulată, din Prima Biografie a lui Dimitrie Cantemir, scrisă în limba latină, în 1726, de Antioh Cantemir fiul și Ivan Ilinskii [18, p. 840-844], în care aceștia arătau precum că: „În expediția derbentiană în Persia, ... boala numită diabet l-a doborât în 1722, datorită căreia s-a și stins (după ce l-a chinuit un an și jumătate) în anul 1723” [18, p. 336].

În altă Biografie a lui Dimitrie Cantemir, de astă dată mult mai detaliată întocmită în limba franceză (prin 1732) de Antioh fiul, pe când pregătea ediția engleză a Istoriei Imperiului Otoman (publicată la Londra, 1734) [19], se arată că „Sur le retour de Derbent, en arivant à la rivière Soulac, on s’aperçut que la maladie de Demetrius étoit un diabethe; et peu après, la grande quantité d’urine qu’il faisoit tous les jours l’affoiblit tellement qu’il n’étoit plus en état de monter à cheval & se croyant près de la mort îi fit son Testament qu’il donna en main propre à l’Em-

pereur qui en étoit nommé l'exécuteur, et le tuteur de ses enfants ...” (trad.: „Pe drumul de întoarcere de la Derbent, ajungând la râul Sulak [conform notelor lui Ivan Ilinskii – la 18 septembrie 1722], Principele s-a simțit foarte rău și deosebit de slăbit, fiindu-i pusă diagnoza, că ar fi bolnav de diabet; puțin după aceasta el a pierdut o mare cantitate de urină [s-a deshidratat] și din zi în zi s-a simțit tot mai slăbit, încât nu putea nici pe cal să urce și crezând că e în fața morții a făcut Testamentul său, pe care l-a dat în mâinile proprii ale Împăratului pe care l-a numit executor și tutore ai copiilor săi ...” [20, p. 218] (sublinierea noastră). Apreciindu-și starea de sănătate ca una deosebit de critică, or, până atunci o asemenea agravare Principele nu avusese niciodată, anume în acele zile, pe țărmul caucazian, Dimitrie Cantemir a hotărât să-și scrie Testamentul [20, p. 218-219]. Conform informațiilor lui Ivan Ilinskii și ale lui Dimitrie Cantemir personal, ei au rămas în tabăra de la râul Sulak până la 26 septembrie [21], când principele nostru, fiind bolnav, a fost vizitat, pe 21 septembrie, de „Amiralul [Feodor Matveevici Apraksin – n.n.] și Piotr Andreevici Tolstoi care s-au întreținut cu principele vreo 2 ore în timpul serii”, iar pe 24 septembrie „Majestatea Sa imperială a fost la noi după amiază timp de o oră”, bucurându-se de mici atenții din partea acestora și în celelalte zile de aflare la râul Sulak [16, p. 234]. După câte se vede, când criza de sănătate s-a mai diminuat, în zilele de 22-23 septembrie, Cantemir a dictat o scrisoare soției sale Anastasia [16, p. 234], în care se prea poate, îi descria dificultățile și suferințele prin care trecea în drumul de întoarcere de la Derbent, după care și-a întocmit și Testamentul, fapt despre care i s-a destăinuit Împăratului, care-l vizitase la 24 septembrie, or, chiar în acest act (punctul 10) apare fraza „dacă se va întâmpla să mă sfârșesc în drum ...” [11, p. 393, doc. 165] detaliul prin care principele își exprima temerea. Putem doar presupune, că Petru I l-ar fi povățuit, totuși, să-l înmâneze personal Împărătesei, deoarece documentul era adresat anume Ekaterinei, pe care el a desemnat-o drept executoare a diatei sale, or, aceasta începe prin sintagma

„Preamilostivă Suverană Împărăteasă ...”, după care urmează cele 11 puncte testamentare, care se încheie prin exprimarea speranței „că serviciile mele credincioase nu vor fi uitate, și copiii mei nu vor fi lăsați și îndepărtați ...” [22]. Faptul că la 25 septembrie precum arată Ivan Ilinskii: „Кн[я]зь наш к Императрице ездил за своею нуждою в вечеру.” (trad.: În timpul serii principele nostru a fost la Împărăteasă cu o trebuință personală [23, p. 172, 23], și Cantemir care nota în Jurnalul său „Я ездил к Императрице за своею нуждою” (trad.: Eu am fost la Împărăteasă cu o chestiune de interes personal) [11, p. 396, 400], fiind vorba, mai curând după noi, despre înmânarea Testamentului său Împărătesei.

Prin urmare, în condițiile când pe țărmul caucazian starea sănătății lui Dimitrie Cantemir s-a agravat, ca niciodată până atunci, el s-a văzut nevoit, la 22-23 septembrie 1722, să-și scrie Testamentul, iar la 25 septembrie să-l înmâneze Împărătesei Ekaterina. Faptul că anume pe țărmul caucazian a fost întocmit Testamentul răzbate și din conținutul documentului, căci principele se vede că nu a avut cu sine nici un document de proprietate asupra moșiiilor sale, care de regulă se enumerau în alcătuirea unor asemenea acte. Pe lângă aceasta, numai datorită faptului că soția sa Anastasia nu se afla alături de el (care rămăsese la Astrahan), putea să scrie detașat precum că el nu pretinde la nici o proprietate a ei, pe care i le-au lăsat drept zestre părinții și totodată nu indica vreo cotă parte din moșiile sale pe care i-ar lăsa-o moștenire. Or, anume această din urmă circumstanță a generat ulterior litigii și neînțelegeri îndelungate între copiii principelui din prima căsătorie cu Casandra Cantacuzino și cu Anastasia, cea de a doua soție a sa, care sunt dezbătute și în cercetările din ultima vreme [24, p. 76-106]. Ar putea pune punct acestei discuții doar descoperirea originalului cantemirian al Testamentului, care mai curând trebuie căutat în fondurile acumulate în urma activității Împărătesei Ekaterina I a Rusiei.

În Anexă aducem două copii manuscrise din Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei, Moscova, Fondul 68 și 1347 și o traducere

proprie în limba română, ținându-se cont de experiența lui Ștefan Ciobanu și Alina Felea în tălmăcirea documentului.

Cel din urmă „**Testament științific** lăsat de Cantemir poporului său” [25, p. 255] ține, după noi, de întreaga sa moștenire cărturărească pe care a elaborat-o de-a lungul vieții. Toți biografi lui Dimitrie Cantemir, printre care și noi, arată că încă din adolescență și primă tinerețe el era înconjurat în casa părintească de cărți și arme și că instruirea sa s-a făcut sub îndrumarea lui Ieremia Cacavelas. Pe atunci, atât fiul de domn, cât și îndrumătorul său vedeau încheierea studiilor prin redactarea unei lucrări în care el să-și demonstreze amploarea și profunzimea cunoștințelor acumulate. Drept urmare, sub supravegherea aceluiași învățat călugăr grec a întocmit lucrarea „DIVANUL sau Gâlceava Înțeleptului cu Lumea sau Giudețul Sufletului cu Trupul, prin de truda și de ostenință iubirea a lui Ioan Dimitrie Constantin-voievod. Întăiu izvodit și de iznoavă din Vechiul și Noul Testament, în slava și folosința moldovenescului neam, în vremile a măriei-slale blagocestivului, prealuminatului Moldavii oblăduitoriu Ioan Antioh Constamtin-voievod. Alcătuit, turma a pravoslavnicului moldovenescului nărod de preaosvințitul părintele Savva, Arhiepiscopul și Mitropolitul Sucévii otcârmuindu-să. Iară cu osirdiia și epitropiia cinstitului și blagorodnicului boiar, dumnealui Lupul Bogdan hatmanului, s-au tipărit în orașul scaunului domniii, în Iași. Vă leat de la Adam 7206, iară de la mântuința lumii 1698, meseța avgust, 30. Și s-au tipărit prin osteniala smeriților și mai micilor Athanasie ieromonahul și Dionisie monahul, moldovénii”, pe care a publicat-o în limbile română și greacă (sublinierea noastră). Chiar din titlul extins al acestei scrieri tânărul Dimitrie era conștient că lasă această carte drept moștenire poporului său: „în slava și folosința moldovenescului neam”. Poate încurajat de acest prim succes și stimulat de înțeleptele aprecieri ale învățatului său dascăl Ieremia Cacavelas dar și înconjurat de un mediu prielnic atât în Moldova, pe când fratele său Antioh era domn, dar și cel

de la Constantinopol unde a putut în libertate deplină să-și continue studiile și să-și aprofundeze cunoștințele în cele mai diverse domenii, departe de grijile lumești, încât s-a pomenit în fața faptului că domeniul creației cărturărești îi este deosebit de atractiv și plăcut pentru el, s-a revărsat prin alcătuirea și întocmirea altor tratate etico-morale și filosofice (*Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago*, cc. 1700; *Ioannis Baptistae Van Helmont. Phisices universalis doctrina et christianae fidei congrua et necessaria philosophia*, 1700–1701; *Compendiolum universae logices institutionis*, 1700–1705), muzicale (*Kitâb-ı ’ilmü’l mûsiki’alâ vechi’l hurûfât* (*Kantemiroğlu Edvârı*), cc. 1695–1700) și chiar literare (*Istoria Ieroglifică*, 1705). Din păcate acestea elaborări au rămas mai multă vreme în manuscris, fiind valorificate și receptate în cultura românească mult mai târziu.

După stabilirea sa în Rusia, după 1711, dar mai ales după strămutarea la Moscova, în 1713, nefiind atras în activități publice până în 1720, Dimitrie Cantemir s-a concentrat din nou asupra îndeletnicirilor sale științifice, întocmind și finalizând unul după altul o serie dintre cele mai importante tratate: *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus*; *Historia Moldo-Vlahica*; *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*; *Vita Constantini Cantemyrii, cognomento Senis, Moldaviae Principis*; *Hronicul Vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor*; *Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Ottomanicae*; *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, precum și o serie de scrieri de proporții mai mici.

Deosebit de pregnant răzbate conștiința de patriot și om de știință care dorește să lase tot ce a scris drept moștenire celor de un neam cu el, Dimitrie Cantemir în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* arăta că a căutat „a îndeplini pravila și învățătura lui Platon, carea poronțește: Non solum nobis, sed et patriae ...”, adică „Nu numai pentru folosul nostru, ce și pentru a patriii ceva să slujim ...” [26, p. 19-20, 221]. Spre sfârșitul vieții, Cantemir ajunge la concluzia că este „cu strămbătate ... și cu păcat” să lase ca „lucrările noastre de ciia înain-

te mai mult streinii decât ai noștri să știe” [26, p. 222] și drept urmare traduce din limba latină în „limba noastră românească” *Hronicului* ..., intenționând, ca în timp, să facă același lucru și cu *Descriptio Moldaviae*, lucrări pe care nădăjduia să le publice cât mai curând [27, p. 109-114].

Valoarea scrierilor lui Dimitrie Cantemir au conștientizat-o savanții germani de la Academia din Berlin, cei din entourageul său din Sankt-Petersburg [28, p. 254-266], ba chiar și însuși Petru I țarul Rusiei. După decesul marelui cărturar, întreaga sa moștenire științifică a rămas în custodia fostului său secretar Ivan Ilinski [29, p. 109-127], apoi și a fiului său mai mic – Antioh. Acesta din urmă, pe măsură ce se maturiza, a înțeles că tot ce a rămas de la tatăl său este deosebit de important sub aspect cognitiv și neapărat trebuie să fie publicat ca să fie cunoscut de întreaga comunitate științifică și politică din Europa. De altfel, *Biografia* lui Dimitrie Cantemir, alcătuită în 1726 de Ivan Ilinski și Antioh Cantemir, aceștia au fost primii care au completat-o cu o listă de lucrări ale principelui. Ajungând cu misiuni diplomatice din partea Curții Imperiale ruse la Londra, apoi și la Paris, Antioh a editat *Istoria Imperiului Otoman* în traducere engleză (1734-1735) și franceză (1743). Tânărul prinț a întreprins acțiuni de a edita și *Descriptio Moldaviae*, reușind să publice doar *Harta Moldovei*, întocmită de Dimitrie Cantemir ca anexă la *Descriptio* ... [30, p. 559-567]. Moartea prematură a lui Antioh a zădărnicit realizarea altor proiecte editoriale, dar prin ceea ce a reușit, a aprins interesul cercurilor savante și politice din Occident față de moștenirea cantemiriană. La început, prin ediții străine, apoi și prin traduceri românești în sec. XVIII-XIX, opera lui Cantemir ajunge și în mediul cultural românesc, unde treptat s-a ajuns la conștiința că marele nostru învățat a lăsat o vastă moștenire științifică, filosofică, culturală – un adevărat testament pentru generațiile viitoare ale neamului său.

Note și referințe bibliografice:

1. *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV-începutul celui de al XVIII-lea.*

Documente și materiale în trei volume. Vol. III (1673-1711), Moscova, 1970, nr. 113, în l. rusă, 323-327; în traducere, p. 327-331.

2. Aici și în continuate în paranteze pătrate sunt date explicațiile autorilor.

3. Cantemir Dimitrie, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Studiul introductiv, note și iconografie de Andrei și Valentina Eșanu, traducere din limba latină de Dan Slușanschi. Chișinău: Știința, 2019.

4. *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV-începutul celui de al XVIII-lea*. Documente și materiale în trei volume. Vol. III (1673-1711), Moscova, 1970, nr. 113, p. 329.

5. Eșanu, Andrei. *Structuri centrale de stat și ecleziastice ale Țării Moldovei în aria de interese imperiale ruse (sec. XVIII – mijl. sec. XIX)*, în vol. *Antecedente și împliniri ale Marii Uniri*. Editor Victor Spinei, București, Ed. Academiei Române, 2020, p. 255-262.

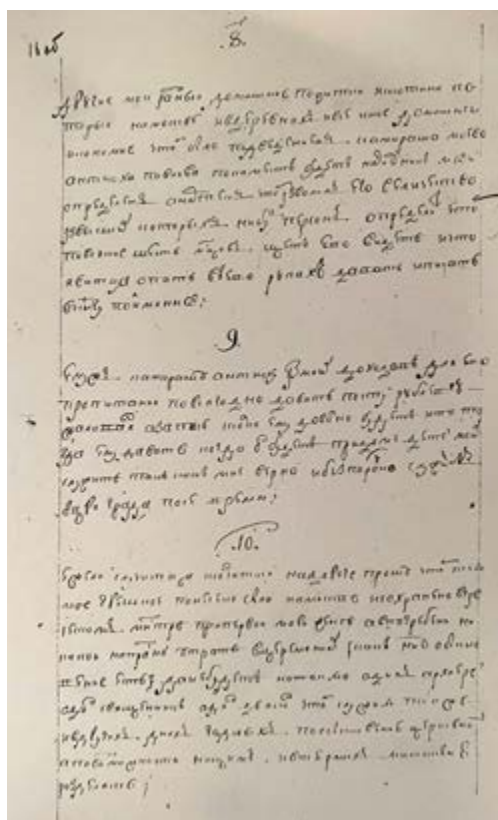
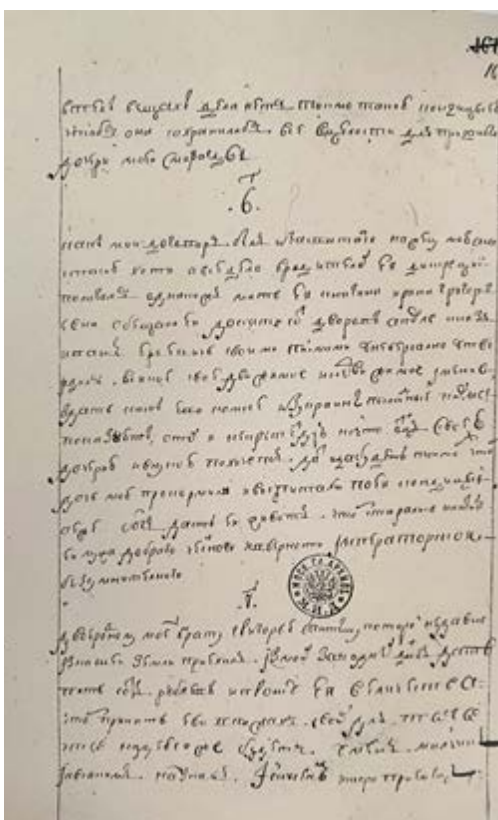
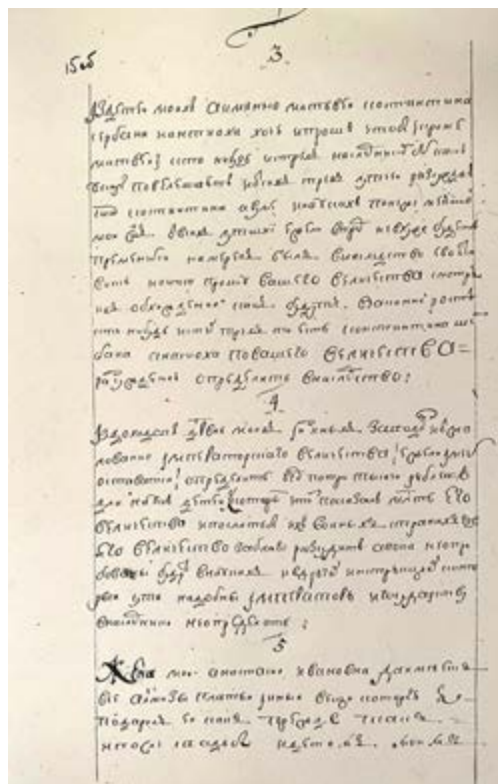
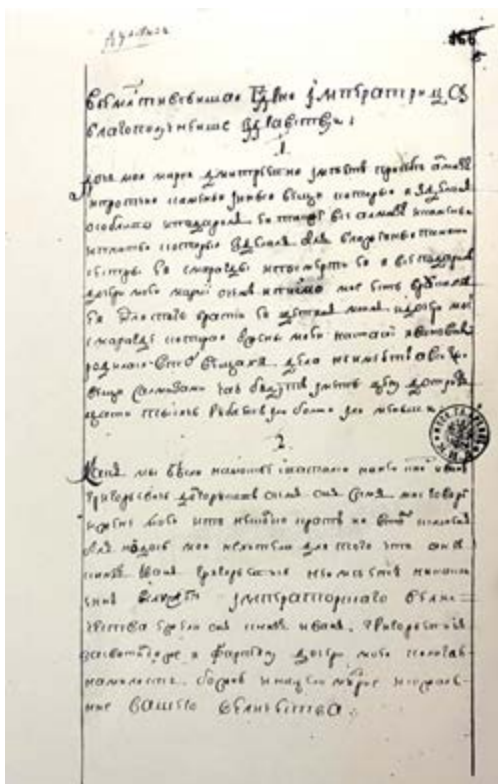
6. La 15 mai 1807 „Serdarul Panaite Păun, ispravnicul Olaturilor Basarabiei” (*Documente privitoare la istorie Țării Moldovei în perioada Războiului ruso-turc din 1806-1812*, Vol. 1 noiembrie 1806 – iulie 1808. Ed-a a II-a, coord. D. Dragnev, L. Svetlicinai, Bacău, 2016, doc. nr. 51, p. 49-50; la 17 martie 1808 „ispravnicilor olatului Basarabiei” (*Ibidem*, doc. nr. 199, p. 177-178; doc. 290, p. 271-272; doc. nr. 282, p. 265; doc. nr. 318-319, p. 292-293; doc. nr. 321, p. 296; doc. 333, p. 306; doc. nr. 368, p. 345).

7. [Бантыш-Каменский, Н.Н.]. *Родословие князей Кантемиров*, в кн.: Беер [Феофил Сигфрид]. *История о жизни и делах молдавского государя Константина Кантемира, с российским переводом и с приложением родословия князей Кантемиров*, Москва, Унив[ерситетская] тип[ография], 1783, с. 306-310.

8. Ciobanu, Ștefan, *Dimitrie Cantemir în Rusia*. În: *Analele Academiei Române*, mem. Secț. Literare, Ser. III, tom. II, mem. București, 1924, nr. LXVI, p. 138-141.

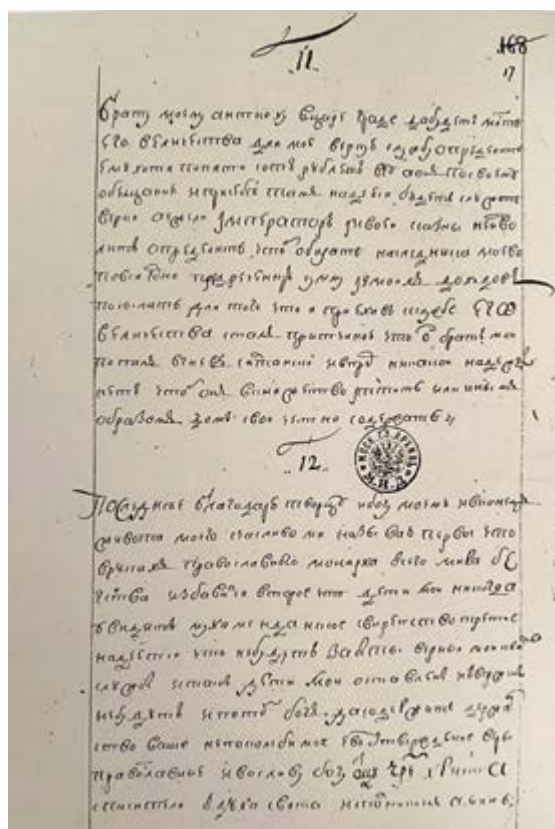
9. Felea, Alina. *Testamentele Cantemireștilor. Studiu de caz (sec. XVIII-lea – încep. sec. al XIX)*, în *Tyragetia. Istorie. Muzeologie*. Seria nouă, Chișinău, 2011, vol. V (XX), nr. 2, p. 166, 174-177. Vezi doc. cu data corectă 23 iulie 1723 la Пекарский П.П., *Наука и литература в России при Петре Великом*, том. I, СПб., 1862, с. 576-577. Цвиркун, В. *Димитрий Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах*, Санкт-Петербург, 2010, с. 320, док. 147. Scrisoarea a fost preluată în traducere și în literatura istorică românească de Ciobanu, Ștefan, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Analele Academiei Române*, mem. Secț. Literare, Ser. III, tom. II, mem., București, 1924, nr. LIX, p. 508. În Extras, Buc. 1925, doc. nr. LIX, p. 128. Iorga Nicolae, *Scrisori de domni. Scrisori de boieri*, Ed-a a doua. Vălenii de Munte, 1925, p. 298.

10. Цвиркун, В. *Димитрий Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах. Санкт-Петербург*, 2010, с. 318, док. 145; с. 319, док. 146; с. 32-329, док. 151.
11. Țvircun, V. *Moștenirea epistolară a lui Dimitrie Cantemir*. Seria Documente privind Istoria Românilor. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki, Ser. 3-a, vol. III, București–Brăila, 2020, p. 392-394., doc. 165, în limba rusă, p. 389-392; p 393, doc 165; p. 396, 400.
12. Российский Государственный Архив Древних актов СССР (РГАДА), Фонд 1374 „Кантемиры” оп. 1, д. 142, лл. 301-303. Copie. Заболотная Лилия, Известная и неизвестная история жизни дочерей Дмитрия Кантемира – Мария Кантемир и Екатерина-Смарагда Голицына / Zabolotnaia Lilia, The Known and Unknown Life Story of the Daughters of Dimitrie Cantemir – Maria Cantemir ang Ekaterina-Smaragda Golitsyna (Сборник статей, документов и иллюстраций), Кишинев, 2020, с. 234-240, фото, p. 241-245.
13. *Dimitrie Cantemir 300* [Album]. Editori Cristian Brutaru și Alexandra Brutaru, București, 2023, p. 77-82. Alcătuitoarii ediției arată că această fotocopie a fost preluată din *Arhiva Națională a României*, SANIC, colecția *Microfilme Rusia*, rola 17, ss. 59-63.
14. Российский Государственный Архив Древних актов СССР (РГАДА), Фонд 68 „Сношения России с Молдавией и Валахией (коллекция) из фондов Посольского приказа. Посольской канцелярии, Коллегии иностранных дел”. 1718–1719 гг., оп. 1. Книги и дела 1574–1711 гг., д. 11 (1711–1739 гг.), лл. 15-17. Copie.
15. Lemny, Ștefan. *Testamentul lui Dimitrie Cantemir*. În: *Dimitrie Cantemir – 300. Lucrările Simpozionului Internațional „Dimitrie Cantemir”, 9-11 noiembrie, 2023, Iași*. Editori Pr. prof. univ. dr. Ion Vicovan, Pr. lect.univ. dr. Cristian-Alexandru Barnea, dr. Eduard Rusu, Iași: Doxologia, 2025, p. 23-38.
16. Vezi Ivan Ilinskii. *Notationes quotidianae/Povsednevnye zapiski [1721–1730]. Traducere în limba română*. În: Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Dimitrie Cantemir văzut de aproape (Zilnicul lui Ivan Ilinskii)*, Chișinău, Editura USM, 2023, p. 203, 211, 212, 215, 234.
17. Vezi Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Personalitatea și activitatea lui Ivan Ilinskii*. În: Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Dimitrie Cantemir văzut de aproape (Zilnicul lui Ivan Ilinskii)*, Chișinău: Editura USM, 2023, p. 109-119.
18. *Biografia lui Dimitrie Cantemir (1726)*. În: Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Dimitrie Cantemir văzut de aproape (Zilnicul lui Ivan Ilinskii)*, Chișinău: Editura USM, 2023, p. 335-338. Note și comentarii de Andrei și Valentina Eșanu. Apud Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*. În: *Studii. Revistă de istorie*, București, tom. 22, 1969, nr. 5, p. 840-844, anexa 4; p. 336.
19. Întitulată „*La Vie du Prince Demetrius Cantemir écrite de la main propre d'Antiochus Cantemir, son fils cadet, ministre plen[ipotentiaire] de sa majesté czarienne à Londres*”, f. 1^v-18^v text legat împreună cu manuscrisul latin al *Istoriei Imperiului Otoman*, descoperit de acad. Virgil Cândea în Biblioteca Houghton Harvard University, Cambridge, din SUA, facsimil publicat la București, 1999, p. LV.
20. Cândea, Virgil. *La vie de Prince Demetrie Cantemir, écrite par son fils Antioh. Texte intégral d'après le manuscrit original de la Houghton Library*, dans *Revue des études sud-est européennes*, Bucarest, XXIII, 1985, nr. 3, p. 218-2019.
21. Din cauza amenajării unui pod de trecere.
22. Felea, Alina. *Testamentele Cantemireștilor. Studiu de caz (sec. XVIII-lea – încep. sec. al XIX)*. În: *Tyrageția. Istorie. Muzeologie*. Seria nouă, Chișinău, 2011, vol. V (XX), nr. 2, p. 176-177. Țvircun, V. *Moștenirea epistolară a lui Dimitrie Cantemir*. Seria Documente privind Istoria Românilor. Colecția Eudoxiu Hurmuzaki, Ser. 3-a, vol. III, București–Brăila, 2020, p. 393, doc. 165.
23. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Dimitrie Cantemir văzut de aproape (Zilnicul lui Ivan Ilinskii)*. Chișinău: Editura USM, 2023, p. 172, 234.
24. Заболотная, Лилия. Известная и неизвестная история жизни дочерей Дмитрия Кантемира – Мария Кантемир и Екатерина-Смарагда Голицына / Zabolotnaia Lilia, The Known and Unknown Life Story of the Daughters of Dimitrie Cantemir – Maria Cantemir ang Ekaterina-Smaragda Golitsyna (Сборник статей, документов и иллюстраций). Кишинев, 2020, с. 76-106.
25. Ivașcu, George. *Istoria literaturii române*. București, 1963, p. 255.
26. Cantemir, Dimitrie. *Opere. Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Repere cronologice, studiu introductiv, text stabilit, glosar și indici de Stela Toma. Chișinău: Știința, 2016, p. 19-20, 221, 222.
27. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Primele proiecte reușite și tentative eșuate de editare a operelor lui Dimitrie Cantemir în Rusia*. În: „*Revista de Istorie a Moldovei*”, Chișinău, 2016, nr. 2, p. 109-114.
28. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Dimitrie Cantemir și Academia de Științe din Berlin*. În: *Dinastia Cantemireștilor (sec. XVII-XVIII)*. Chișinău: Știința, 2008, p. 254-266.
29. Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Secretarul personal al lui Dimitrie Cantemir – Ivan Ilinskii și Zâlnicul său, în Idem, Dimitrie Cantemir văzut de aproape. (Zâlnicul lui Ivn Ilinskii)*. Chișinău: Ed. USM, 2023, p. 109-127.
30. Eșanu, Andrei; Eșanu, Valentina. *Antioh Cantemir – propagator al operelor tatălui său*. În: *Dinastia Cantemireștilor (sec. XVII-XVIII)*. Chișinău: Știința, 2008, p. 559-567.

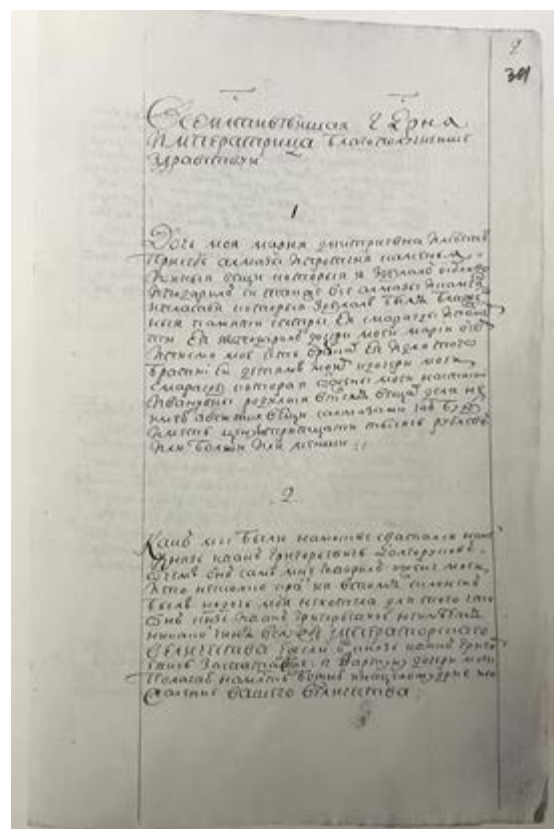

După: Dimitrie Cantemir 300 [Album]. Editori Cristian Brutaru și Alexandra Brutaru, București, 2023, p. 77-82. Alcătuitorii ediției arată că această fotocopie a fost preluată din Arhiva Națională a României, SANIC, colecția Microfilme Rusia, rola 17, cc. 59-63.

Anexa I. Clișeu al copiei Testamentului lui Dimitrie Cantemir (Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei, Moscova, Fondul 68 „Relațiile Rusiei cu Moldova și Valahia”, inv. 1, dos. 11, f. 15-17).

Anexa I. Clișeu al copiei Testamentului lui Dimitrie Cantemir (Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei, Moscova, Fondul 68 „Relațiile Rusiei cu Moldova și Valahia”, inv. 1, dos. 11, f. 15-17).

Anexa II. Clișeu al primei pagini a copiei Testamentului lui Dimitrie Cantemir (Arhiva de Stat a Actelor Vechi a Rusiei, Moscova, Fondul 1374 „Cantemireștii”, inv. 1, dos. 142, f. 301).

IV [Traducere]

Preamilostivă Stăpână Împărăteasă, Prosperitate și sănătate!

1. Fiica mea, Maria Dmitrievna are la sine diamante și alte pietre și alte lucruri pe care eu le-am făcut în mod deosebit și i le-am dăruit ei; deasemenea toate diamantele, pietrele și hainele pe care le făcusem într-una fericită pomenire a surorii ei Smaragda și pe care după moartea ei, toate i le-am dăruit fiicei mele Maria, în privința cărora are și scrisoarea mea în mâinile ei; pentru ca frații ei, copiii mei și fiica mea Smaragda, pe care o am născută de soția mea Anastasia Ivanovna, în acele lucruri să nu aibă nici o treabă. Toate aceste lucruri cu diamante, care ar valora până la treizeci mii de ruble, ori mai mult, ori mai puțin.

2. Pe când eram la Moscova, a cerut-o în căsătorie [pe Maria] kneazul Ivan Grigorievici Dolgorucov, fapt despre care el personal mi-a spus de câteva ori mie și soției mele; eu eram inclinat spre aceasta, dar fiica mea n-a voit, deoarece kneazul Ivan Grigorievici nu deținea

nici un rang în slujba Alteței Imperiale. Dacă kneazul Ivan Grigorievici o va cere în căsătorie, îi las destinul fiicei mele în mila lui Dumnezeu, la discreția compasiunii neprihănite a Alteței Voastre.

3. Dintre copiii mei și anume Matei, Constantin, Șerban și Antioh vreau, și rog ca (în afară de Matei), cineva din ceilalți trei moștenitori să fie, precum legile îndrumă, și dintre aceștia trei îl consider mai bun pe fiul Constantin, iar prin capacitate mintală și științe cel mai bun dintre toți ar fi fiul meu mai mic, dacă mai pe urmă nu se va schimba în rău, am avut intenția să-l las pe el moștenitor, dar și în aceasta rog Alteța Voastră, în dependență de aceea cum se vor comporta, de cum vor ajunge la vârsta prevăzută de lege, atunci din cei trei, adică Constantin, Șerban, Antioh, să-l determinați moștenitor conform considerației Alteței Voastre.

4. Din veniturile satelor mele, din alte între-

prinderi și din leafa oferită de Altețea Imperială (dacă va mai rămânea) să fie repartizate câte trei mii de ruble pe an pentru instruirea copiilor, pe care o va găsi de cuviință prin mila Altețea Voastră, și poate chiar să-i trimită în alte țări, unde va găsi de cuviință Altețea Voastră. Și până când nu vor fi puși la încercare în științe și alte instruiri, care ar fi de folos Împăratului și Statului, să nu fie rânduiți ca moștenitori.

5. Soția mea Anastasia Ivanovna să aibă toate diamantele, veșmintele și alte lucruri pe care i le-am dăruit ei atât până, cât și după nuntă și copiii mei să nu aibă nicio treabă cu acele lucruri, doar cu o condiție, ca ea să păstreze toate în întregime pentru zestrea fiicei mele Smaragda.

6. În conformitate cu înțelegerea pe care am avut-o eu pe când am pețit-o pe soția mea Anastasia, deși eu am lăsat totul la discreția părinților ei, cu toate că mama ei kneaghina Irina Grigorievna, i-a făgăduit până la cinci sute de curți [țărănești], dar după aceea kneazul Ivan Iurievici prin scrisorile sale a întărit îndeobște toate proprietățile sale mobile și imobile să fie date (arată la fel ca și în scrisorile sale trimise mie din Ucraina) la acelea eu nu pretind. Dar ceea ce va voi tatăl cu fiica sa să-i dea și nepoatei sale, să fie spre întreținerea și educația fiicei mele conform condițiilor ei, și dacă Domnul îi va da viață, să se străduie să-i găsească un bun soț, onest și fidel somitășii imperiale.

7. Vărul meu Grigorie Bantăș, care nu demult a venit din țara noastră, din banii întreprinderilor mele să i se dea cinci sute ruble, și rog pe Altețea Voastră, să fie primit între pajii săi, întrucât nădăjduiesc că va fi un băiat deștept și va fi iscusit în înalte științe, pe care le va însuși repede.

8. Celelalte case ale mele, lucruri casnice și animale care se găsesc la Moscova și în sate, și toată cealaltă avere casnică să fie pusă sub răspunderea cămărașului meu Antioh Pavlov, până când va fi determinat moștenitorul meu, între timp să binevoiască Altețea Voastră ca dintre cei veniți [din Moldova] să aleagă pe cineva [ca executor testamentar], care la fiecare șase luni să vadă evidența [bunurilor, veniturilor și

cheltuielilor] dusă de acesta, și de va veni [cel angajat] de fiecare dată să i se dea lui în mână [remunerarea] și fiecare persoană să fie înregistrată în cartea de evidență.

9. Cămărașului Antioh să i se dea din veniturile mele remunerare pentru întreținere câte o sută ruble anual, iar din rezerve, cât va avea nevoie, și aceasta să i se dea doar cât va fi pe lângă casă în slujba copiilor mei, așa cum mi-a slujit mie cu credință și neprihănire de la Țarigrad și până în prezent.

10. De s-ar întâmpla să mor în drum, vă rog ca păcătosul meu corp să fie dus la Moscova și să fie înmormântat în mănăstirea grecească lângă prima mea soție. La ceremonialul înmormântării mele să nu fie făcută nici o cheltuială zădarnică (cum este obiceiul acum), slujindu-se doar cu un Arhiereu, un preot și un diacon, de asemenea și în celelalte zile în cursul anului să se facă după obiceiul bisericesc și după putință să se împartă milostenie cerșetorilor și prin închisori.

11. Fratelui meu Antioh din Țarigrad să fie în mila Alteții Sale. Pentru a mea slujbă credincioasă, lui să i se repartizeze măcar câte cinci sute de ruble pe an, iar el potrivit promisiunii și jurământului său sper că Vă va sluji acolo cu credință. Dacă împăratul nu va binevoi să-i stabilească din visteria sa, apoi adunând din veniturile mele moștenitorul meu să-i trimită anual suma arătată; așa cum eu trecând în slujba Alteței Sale am fost cauza căderii sale sub mânia Sultanului, și pe viitor nu există nici o nădejde că va putea să meargă în Principat, sau altfel să-și întrețină cinstit casa lui.

12. În cele din urmă mulțumesc Ziditorului si Dumnezeuului meu, că la sfârșitul vieții mele mă pot considera fericit: în primul rând, pentru că am scăpat de necazurile acestei lumi în mâinile unui Monarh ortodox; în al doilea rând, că copiii mei niciodată nu vor vedea furia mahomedană; în al treilea rând, nădăjduiesc, că nu vor fi uitate serviciile mele credincioase, și astfel copiii mei nu vor fi părăsiți și respinși. Și, în cele din urmă, Domnul să țină împărăția Voastră neclintită, întru afirmarea credinței pravoslavnice și întru slava lui Dumnezeu-Tatăl, lui Hristos Mântuitorul și Duhului sfânt, îndeplinitorul. Amin.

Citation: Eșanu, A.; Eșanu, V. „The Testaments of Dimitrie Cantemir”. In: *Dialogica. Cultural Studies and Literature Scientific Journal*, 2026, nr. 2, p. 82-93. <https://doi.org/10.59295/DIA.2026.2.09>

Publisher's Note: *Dialogica* stays neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).